

PÄIKENE. VIRRALISED. VIKERKAAR

24. Nagu massifantaasiale üle ilma mi ka liivi rannikul taevakehad ja taevased nähtused on erilise tähelepanu ja respekti aluseiks, mis väljendub juba kas või rahvusvaheliselt tuttavas ebausku kombes, et keeldakse näidata sõrmega päikese (Pr), kuu (L, Sr, Pr) kui ka vikerkaare (L, Pr) pääle, sest siis mädanevat ära see sõrm (L, Sr, Pr) või muu asi (L), millega näidatud, või jällegi tekkivat sõrmele kasvajaid (L). Mõnikord piiratakse keeldu kitsamalt: kui kuu on täis, siis täiskuu pääle ei tohi näidata, kuna näitaja sõrm kuivab ära niisama nagu kuivab ja kaob kuu (L). Teiselt poolt põhjendatakse keeldu lihtsalt sellega, et inimesel ei kõlba näidata oma näpuga Jumala kalliste asjade pääle (Pr) (Vt. Wuttke, DVA³ 12—13. Komme tuttav ka igalpool Eestis ja Lätis.).

Taevakehadel — päikesel ja kuul — arvatakse olevat ka oma “jumal” resp. haldja (* Sr), kuid midagi ligemat sest ei teata (Vrdl. E. Kirjandus 1923, lhk. 173, kus kirjeldatakse, kuis laialt reisind liivi meremees ei usu maakera liikumist ümber päikese ega päikese tulikeralist olemust.). Keeleliselt iseloomustav on, et liivis üks ja seesama sõna pāva: pāuvō (lvŪ) tähendab nii päeva kui päikest korraga, nagu tōvaz tähendab ühtlasi taevast kui ka ilma ja tormi (vt. § 21; vrdl. ka eestis murdeti “päev läheb looja” jne. mitmeid muid juhuseid, kus “päev” väljendab päikest); ometi esineb vahetegemiseks ka suffiksi abil moodustet pāval'ik(k)i (lvŪ) päikese erinimetusena.

Liivigi rannikul on tuttav rahvusvaheline arvamine, et päikene tõustes liiguteleb (V) või täpsemalt: lihavõtte hommikul, kui “päev kargab”, siis ta otse tantsib (L, Kr, Pr), hüpleb (L, Pr), keerleb (L), “liigub” (Pr) või virvendeleb = zibub (Pr), nagu vanarahvas ikka öelnud — selle suure rõõmu pärast, et Päästja (L) ehk Jumalapoeg (Pr) on tõusnud üles surnuist. Kes näeb päikese tantsimist, selle mõtted samal ajal lähevad täide (Kr) või see abiellub esimese vastutulijaga sel päeval (Kr) (Hurt'i kogud sisaldavad teateid kogu Eestist päikese tantsimisest, mängimisest, kiikumisest, hüppamisest või õõtsumisest lihavõtte hommikul (vt. ka Eisen, EM II 148), kuna Lätis see ühendatakse harilikumalt jaanipäevaga (Šm, LM 88; Zeiferts, LRV I 225; RKr XIII 100). — Vt. Wuttke, DVA³ 71, § 83.). Vihmast päikese paistel vt. § 91; päikesest korvis vt. § 42.

Läti rahvalaulud kubisevad päikese motiivist — ja just niisama kubisevad läti rahvaluule uurimused igasugu hiilgavaist hüpoteesest, teooriaist ja fantastilisist seletustest naiselise Päikese ning mehise Kuu arvel (Neist silmapaistvaim on tuntud saksa “natuurmütoloogi” ja loodussümboolika harrastaja W. Mannhardt'i “Lettische Sonnenmythen” (lätikeelne tõlge RKr I.)), analüüseeritakse peensusteni nende abielu õnne, Kuu armulugusid Koidu(tähe)ga ja Päikese armukadeduspiinu (Ülevaate läti rahvalaules esinevast Päikesest ja Kuust kõigi nende kaaslasiga annab Šm, LM 16—19; vt. ka Švabe, RpLF I 82—85. Rahvalaulude kõrval huvitavaid (otsalt küll kaunis kahtlasi) proosajutustusi Päikese ja Kuu armuromaanest pakub LP VII senini ilmumata teine osa Nr. 54 (käsikiri hoiul prof. Šmiti; käes); vt. ka LP V 111 (40).A. Švabe esitab lisaks Kuud kui lätlaste muistset sõjajumalust (RpLF I 18—45:

Kaŗa dainas). Vt. ka veel Šmit, LPT I 18, 51—52; K. Rēpss, KV 1921 Nr. 8—9, lhk. 53.)... Mitmed lāti pāikeslaulud on kodunend ka liivi rannikul, kusjuures siin suureks vahetali-tajaks on olnud lāti kooli- ja lauluraamatud. Liivis tuttavad laulud ei puuduta aga sugugi Pāikese nii-ōelda eraelu ega armuvalu, vaid esitavad teda enne kōike vaeslaste ja kōigi vāsinute ning vaevatute hāātegitjana, nagu selgub jārgnevaist nāiteist.

Kes need sellised, kes laulsid
pāikeseta ōhtul hilja?
Need on puha vaeslapsed,
kurja hārra kuulajad (s.t. teenijad).

LF I L 93 ja 95 = LD 4063.

Sūūtab pōlema tule,
soojendab ilma,
kuivatab kibedaid pisaraid,
nārib āra kuiva leiva,
oja sisse kastes.

LF I L 96=LD 133 (4. variant) (Selle vārsi puhul Baron teeb mārķuse, et ta on vaid
eelmise vārsi uuemaaegseks jātķuks.).

Pāikene ōhtul hilja
istub kuldse paadi sisse;
hommikul vara karates (s.t. tōustes)
jātab paadi lainetesse.

LF I L 97 = LD 33878 (2. variant).

Miks pāikene hilja tōusis,
kus nii kaua viivitas? —
Sāāl selle suure māe taga,
vaeslapsi soojendeles.

LF I L 98 = LD 4358 (3. variant).

Tōuse pāikene hommikul vara,
paista aknaist sisse:
vaeslaps kāngib jalgu kinni,
pimedas nurgas istudes.

LF I L 99 = LD 4365.

Esitet viit vārssi lauldakse Lātis harilikult ikka koos ja nad kuuluvad ūldse populaarseimate lāti dainade hulka (Nende analūūsi vt. Lautenbach, Очерки I 23—25.), kusjuures peab ometi rōhutama, et selle vārssidetsūkli suur rahvapārasus on tingitud kūll vāga suurel māāral ārkamisaja kirjanduslikust mōjust ja eestkāt nimelt lāti kuulsa koolimehe J. Cimze vāljaantud lauluraamatuist (J. Cimze, Dziesmu rota III (1874), lhk. 69, Nr. 65 ja IV (1875), 102, Nr. 83 (Cimze esitab ainult neli vārssi, kooliraamatuis nūūd ūldiselt aga on ka viimane vārss viiendaks).), — just nende lābi rahva raudvaraks saand raamatute tōttu esitet pāikes-laulud on levinend otsaga ka Liivi rannikule.

Esitagem lisaks veel paar muud läti päikeslaulu, mis on tuttavad liivlasile. —

Jookse, jookse, päikene, maha (s.t. looja),
anna mulle püha õhtust.

Jookse, päikene, oota mind —
saadan oma emale palju terviseid.

LF I Kr 56 — vt. LD 4399 + 4384.

Mina tean, kuid ma ei ütle,
kus päikene magab öösel. —
Mere keskel tema magab
kuldse kepi otsas.

LF I Kr 57 — vt. LD 33829.

25. Päikesel teatakse olevat ka lapsi. Nii jutustetakse mereema tütre pulmast päikese pojaga = päva puoga (Kr 96 = S 25 — vt. § 65) (Samas ühendis päikesepojast kõneleb ka Kärkluvaks ja tema järele Sams (S. 25 — vt. § 65, 1. ja 4. variant.)) ja lauldakse päikese tütre = päva tidar (Kr, Pr) meheleminemisest kuule või jumala pojale. Päikese poeg (lt. Saules dēls) läti rahvaluules esineb harva, ja Šmit peab teda hilisema aja moodustuseks (Šm, LM 18. Eesti rahvaluules “päeva poega” või “päeva poissi” esineb korduslaulus “Suisa suud” (Kallas, Wiederholungslieder 326), Ristitud metsa laulus (Eesti Rahvalaulud I 132—142 ja kuulsas Salme laulus, näit.:

Tuli sõnna pääva poissi,
Pääva poiss, pääva hobune — — —
Tuli sõnna kuupoissi,
Kuu poiss, kuu hobune — — —
Tuli sõnna tähepoissi,
Tähe poiss, tähe sulane — — —

H II 54, 473 (171) < Muhu.

Kaheksas oli päeva poega,
Üheksas kuu kuningas — — —

H II 2, 417 (549) < Lihula.

Päeva pojast Eestis vt. veel Eisen, Maa päält taevasse 29 ja EM IV 20—24; päeva tütre vt. Eisen, EM II 78 ja IV 24—27.) ja lauldakse päikese tütre = päva tidar (Kr, Pr) meheleminemisest kuule või jumala pojale. Päikese poeg (lt. Saules dēls) läti rahvaluules esineb harva, ja Šmit peab teda hilisema aja moodustuseks, seda sagedasemad ja põlisemad aga on dainades päikese tütreid (lt Saules meitas), kellede vanaduse Šmit viib tagasi läti-leedu ühisaega (Šm, LM 18; vrld. Šm, LPT I 26; Šm, LAR V 220; K. Rēpss, KV 1921 Nr. 8—9, lhk. 52—53. Ka proosajutt esineb Lätis päikese tütreid: vt. näit. Fr. Brīvzemnieks: Mūsu tautas pasakas I Nr. 26. A. Švabe oma analüüsis “Läti päikene” (RpLF I 82—85) jõuab lõpptulemusele (lhk. 82), et läti rahvalaulude “päikene” ja eriti veel “päikese tütreid” on lihtsalt

keeleline analoogia reaalse “ema” ja “ema tütarde” asemel, nagu näidand seda juba paar-kümmend aastat tagasi L. Bērziņš (Austrums 1900, lhk. 536).). Liivi rannikul tuttavad päikese tütre kosimislaulud põlveneivad ilmsesti lätist, arvatavasti literaarset teed.

Kuu võttis, s.t. kosis, päikese tütre,
Pikne ratsutas vedajaks.
Sinna ratsutades, tagasi ratsutades
ta põikas puruks kuldse tamme.
Vaeslaps kibedasti nuttis,
kuldseid oksti korjates.
Korjas ta kokku kuldsed oksad,
tegi ta endale kuldse krooni.
Kõik inimesed imetelid:
“Kust sa sellise said?”
“Riiast ostsin, raha andsin,
Saksamaal kokku tagusin.”
Kõik inimesed imetelid:
“Kuis sa said Saksamaale?”—
“Päikese hobused minul olid,
roheline vaskne saan.
Kuivasid ära mu päikeshobused,
kulus ära mu vaskne saan.”

LF I Pr 75 — vt. LD 34047 (vrld. ka 33627); Lautenbach, Очерки I 14—18.

Minul oli üks valge uba;
ei tea, kuhu teda külvata.
Külvan tema randa
valge liivamäe sisse.
Uba kasvis suur ja pikk.
Jumala poeg tuli sinna pääle
päikese tütreaga pulma jooma,
pikse poeg tuli ette vedama.

LF I Kr 52 — vt. LD 34039 jj.; vrld. Lautenbach, Очерки I 19—23 (Just sõna-sõnalist vastet liivi laulule läti dainades ei leidu, sest see on pandud kokku kahest erimotiivist: esiteks esineb siin lätis väga populaarne laul oast, mis kasvab taevani ja moodustab trepi ülesronimiseks (LD V lhk. 388—401, Nr. 34035—34047) ja teiseks laul päikestütre kosimisest (kokkuvõtte sellest annab Šmit, LM 17).).

26. Kuna läti rahvalaules mainitakse päikese kõrval alatasa ka kuud ja tähti, mõnikord koitu ja ehagi, siis liivi rahvaluule nendega palju tegemist ei tee (Pääle ilmaennustuste, arstimiste (kus palutakse näit. Kuu-isandat, vrld. Eisen, EM IV 30 jj.) ja töökommete (eriti põllutööd jälgitakse ja isegi palutakse kuud) kui ka selliste kõnekäänude nagu “kuu magab

selili" (L), "tähed otse tantsivad täna taevas" (Pr) jne. — Sünnilugusid tähtede tekkimisest vt. US. 10—12 ja inimese kuu pääle tõstmisest vt. US. 7—9.), vaid taevasist nähtusist on äritand liivlase fantaasiat kihelema enam virmalised ja vikerkaar.

Virmalisi seletetakse mitmeti. Kõigepäält peetakse nende ilmumist lihtsalt taeva avamiseks ehk "vallaminemiseks", mis esinevat juba maailma algusest saadik (L). Kui virmalised "põlevad", siis need suured maa(kera) telge taguvad sepad on pannud töö "paigale", s.t. kõrva, ja suitsetavad oma piipu, — sellest siis see valgus paistabki (Sr). Virmalised tekivad tulemägedest ja ennustavad sõda (Kl Saar). Virmalised olevat taevainglite tee: kui see tee hakkab põlema, siis inglid tulevad taevast maha; tee ulatub taevast maani, ja inglid tulevad ennustama sõda, nälga või rahutuid aegu; see on selline ettekuulutus (L). Keeleliselt on liivis virmalisile palju nimesid: inglite tee = engl'id rjek (L); punamine = pu'nnõmi (V) põhjataevas; põhjaselgus = puoj-sjeldõm (V), põhjapaistus ehk -valgus = puoj-blösõm (Pr < lt ziemeļu blāsma) ehk puoj-vālkandõkš (Pr — näib olevat suguline eesti välk ~ valk sõnakujudega); sagedaimini öeldakse ērgil'd' (lvÜ, ka SjWied, LWb) ~ ērgl'id (lvL) põlevad = palabõd (L, Pz, Ii, Sr, Ir, Pr, V, Kl) ehk põlemine = palami (L) ~ palamõd (Kr, V). Eraldetakse isegi valged ērgil'd', mis ennustavad pehmet ilma, ja punased, mis "näitavad külma pääle" (V); üldse virmalisi peetakse baromeetriks, mis kuulutavad tuult ja tormi või külma. (L, Sr, V). Sõna ērgil' olevat liivlaste seletuse järele lainatud lätist ja tähendavat kulli, kotkast: lt. ērglis = vene орель; ka Dondangeni lätlased ütlevad virmaliste kohta ērg(i)ls deg, s.t. kotkas põleb (vrđl. põhjakotkast Kalevipojas!). Sääljuures on iseloomustav, et ērgil' liivis esineb ainult virmaliste tähenduses, kuna vastavate lindude väljendamiseks tarvitatakse omakeelseid sõnu kul' ja kotkanõz. Mõiste kujunemise lõpulik lahendus tuleb lükata edasi, kuni selguvad ligemalt selle ideoloogilised lähtekohad läti keeles, mis on praega veel mitmeti tumedad (Pääle hariliku virmalise nimetuise lätis ziemaļu blāsma (= e. põhjavalgus, vene северное сияние, saksa Nordlicht, rootsi nordsken jne.) on eriti huvitavad ideoloogiliselt vast järgmised:

1) baigs 'das Schreckbild, Scheusal > im Plur. furchtbare Zeichen am Himmel, namentlich das Nordlicht', ME (virmalised ennustavad ju sõda ja igasugu koleduisi!);

2) kavi ~ kavēji kaujas ~ kaunas (sõnasõnalt "taplejad taplevad") 'das Nordlicht, eine mythologische Reminiscenz, dass das Nordlicht die Folge eines Kampfes der Seelen gefallener Krieger sei', ME;

3) juods (ld juodas 'schwartz') 'ein Waldteufel, ein böser Geist', im Plur. juodi ~ juogi kaujas 'das Nordlicht', ME, LP VII 467. — Läti virmalisist vt. Magazin IV, lhk. 39—40; JKr II Nr. 379; RKr VI Nr. 57; LP VII 221 jj.; Pürs I 113. — Taplemise poole viitab ka eesti ütlus virmalised "vehklevad". Küllap eesti "virmalised" on ühendetavad virvendeluga (v ~ m vaheldus): virm: virmalised (vrđl. virv: virva-tuled). Saaremaal esineb kuningas Virm (vrđl. perekonnanime Virma!), kelle 12 poja omavahelist taplemist nimetetakse virmaliste (Virma laste) vehklemiseks (H, R 3, 390, Nr. 4 — vt. FFC 25, US. 8). Kraasnas "virmalinõ" on sõimusõna (O. Kallas, KrMr 95). Vt. veel Holzmayer, Osiliana I 48—49; Wied, LdE 458; Eisen, EM I 32—33.).

27. Vikerkaart lääneliivlased nimetavad piksevooluks ehk -joaks = pit'kiz-ivatōks (L, kus õ > i) ~ -ōvatōks (Ii); idaliivis öeldakse piksekaar = pit'kiz-kōr (Sr, Ir, Kr, Pr, V) — pit'ki-kōr (Ir, Pr, V), vrld. eestiski “vikerkaar” < pikerkaar (Krohn, SRU 125; vrld. ka Kettuse ja Ojansuu artikleid (Virittäjä 1910 ja 1911) kui ka Sjögreni “Ueber die Bedeutung des Estnischen Namens für den Regenbogen” (Melanges russes II 128—136); Eisen, EM I 112.); mõnikord kōr = ‘kaar’ on seginend sõnaga kōra = ‘karv, värv’ (vrld. e. murd. punast “karva”) > pit'kiz-kōra: part. sg. -karrō (Ir), mis on kergesti arusaadav rahvaetümoloogilise seletusena vikerkaari värvest; SjWied noteerib oma sõnastikus Kuramaalt samuti pitkiz kōr ja p. övātōks, Salatsi liivist aga varvikš < lt. varaviksne ‘der Regenbogen’ (< varš ‘Erz, Metall, Kupfer’ + vikšne ‘die Ulme, Rüster, Ulmus campestris’, ergo “vaskjalakas”) (“Vaskse jalaka” puhul tuletagem meelde ka eesti vikerkaare mõistatust “ülle ilma pühhelgas (pihlakas)”, mille on esitand juba Gutschlaff (Kurze Anweisung zur Ehstn. Spr. 371), vt. ka FUF XII 206 (sm. Rauni puhul).).

Vikerkaare olemuse ja tekkimise kohta tuttavaim on piiblilooline seletus: see on väline märk Jumala töotusest Noale, et veeuputust enam ei kordu (Sr, Pr — vt. I Moosese rmt. 9, 11—17). Teiseltpoolt arvatakse, et samuti nagu tuul on (taeva-) taadi hobune (vt. § 36), nii vikerkaar on (taeva-) ema vöö, kusjuures ema vööks vastavas mõistatuses peetakse küll ka pilvi ja õhku (L, LF III L 122) või teed (Ir Set — vt. § 47). Vikerkaart tõlgitsevad veel järgmised mõistatused: suur pikk taadi rihtm, ei saa painutada vakasse sisse (LF III L 123); siin maal pani hobuse ette, teise maale sõitis (LF III V 156); öitseb kui lill, ent ei ole lill, kõver kui look, ent pole look (LF III L 120) (Läti dainades vikerkaart mainitakse ainult üks kord ja sedagi mõistatusstiilis:

Mõistke ära, külarahvas, mida ei saa kokku painutada. —

Vikerkaart taevas, seda ei saa painutada kokku.

D 26029. Šmit (LM² 24) teatab vikerkaare puhul ainult seda, et ta tõstab vee maa päält uuesti taevasse, kust siis taas vihma sajab.).

Nagu kuud ega päikest (vt. § 24) nii ei lubata vikerkaartki näidata sõrmega (L, Pr), veel enam: ei tohita minna ka sinna kohta, kus on vikerkaare ots maas, sest sääal vikerkaar rüüpaks inimese üles; lapsed kartnud seda koledasti: vihmaga koos nad sajaksid siis ülalt maha ja kukuksid surnuks (L). Ometi inimeste ülesrüüpamist juhtub erakordselt, kuna vikerkaare oluliseimaks ülesandeks on just vee “joomine” (L, Sr, Ir, Pr) või “võtmine” (Sr) maast, merest, jõgedest ja järvedest üles taevasse, kust see sajab taas vihmana alla (Ir, Pr Saar), — sellest see vihm tekibki (Ir — vt. § 33). Vikerkaare puhul öeldakse harilikult ikka: “va piksekaar joob juba jälle!” ja ennustetakse sest halba ilma (Ir).

Ühenduses sellega teatakse jutustada mitmeid lugusid. — Nõnda vikerkaar joond kord ühel suvel terve järve tühjaks (Ir Saar). Kõneldakse, et vikerkaar joovat kalugi üles; kord keegi mees või naine, mis ta olnud, leidnud tee päält pääle sadu kalu; siis arvatud, need kalad sadanuvat vikerkaarest (L 99 = S. 5). Jutustaja isa sageli kõnelnud mälestust oma

poisikespõlvest, kuis kord sadand kõva vihma, nii tugevasti, et kõik augud ja lohud olnud täis vett; ja siis neis aukes olnud kalu sees — kaugel kuival maal põldude pääl; need kalad kukkuvad õhust maha: ta (s.t. vikerkaar) ju veab neist järvest ja merest üles (Sr 77 = S. 5). Lõpuks teatakse ka inimese ülestõstmise lugu. üks mees kalas-tand järves ja vikerkaar joond tema ühes kõige paadiga õhku; pärast mees vihmaga kukkond taas maha ühte lossi ja leitud säält surnuna (L 72 = S. 5).